

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПРОЦЕДУРИ ДОКИМАСІЇ В СТАРОДАВНІХ АФІНАХ

ЛЕВЧУК Марія В'ячеславівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії права та держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка

DOI:10.32782/NP.2019.4.3

Стаття посвячена дослідженню одного з інститутів афінської демократії - «докимасії», спеціальної перевірки перед заняттям административних і судових посадових обов'язків. Розглядаються особливості проведення такої перевірки, яка закінчується в'ясненнями наявності або відсутності спеціальних підстав для зайняття посадових обов'язків. Послідовно досліджуються кожен з вимог, які пред'являлись до кандидатів на заміщення административної або судової посади, а саме: наявність повних громадянських прав, виконання обов'язків військової служби, сплати податків, проявлення поваги до предків і богів і наявність професійних якостей для зайняття окремих посадових обов'язків в військовій і фінансовій сфері. Акцентується увага на тому, що невідповідність встановленим вимогам при проходженні перевірки докимасії вела до позбавлення особи відповідної посади.

Ключові слова: «докимасія», «афінська демократія», «державний устрій Афін», «афінське громадянство», «цензові вимоги», «Гелізія», «колегія архонтів в Афінах», «колегія стражників в Афінах».

Вступ

Афінська демократія – перша у світовій історії демократія, яка стала зразком для всіх наступних демократичних держав. Вона одночасно схожа і не схожа на

сучасні демократичні держави. З одного боку, це була, напевно, найбільш реальна демократія у світовій історії. Громадяни управляли державою не через своїх виборних представників, як у наші дні, а безпосередньо, регулярно збираючись на народні збори і вирішуючи на них всі найважливіші питання політичного життя, за повної відсутності бюрократії. З іншого боку, будь-яка антична демократія була «демократією для меншості». Не тільки раби, але і жінки, низка інших соціальних прошарків не мали громадянських і політичних прав. Проте і можливість користуватися громадянами своїми правами пов'язувалась з певними умовами. Такою особливістю і, водночас, обов'язковою умовою було проходження спеціальної перевірки – докимасії перед зайняттям административних і судових посад в Афінах.

Метою даної публікації є дослідження сутності та особливостей проведення докимасії в Стародавніх Афінах в часи розквіту демократії, коли зайняття державних посад відбувалось жеребкуванням, зумовлюючи необхідність у перевірці наявності особливих громадянських якостей у кандидатів на посади.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідження державного устрою Стародавніх Афін та їх демократичного ладу були предметом дослідження в роботах різних

учених, починаючи з кінця ХІХ ст., зокрема, В.П. Бузескула, В.В. Латишева, С.О. Жебелова, Н. Карєєва. У радянські часи проблематика афінської демократії, полісної організації, прав громадян мало цікавила науковців, поступаючись дослідженню сфери класових протиріч та рабства в часи античності. Тільки з останньої чверті минулого століття активізувались наукові пошуки в зазначеній сфері. Ця проблема досліджувалась і продовжує досліджуватись Ю. В. Андрєєвим, О.І. Зайцевим, Г.Л. Колобовою К.М., Кошеленком, Е. Д. Фроловим, В.П. Яйленком, окремі аспекти розглядаються в роботах Л.М. Глускіною, Г.Т. Залюбовіною, Л.П. Маринович, В.М. Строгецьким, І.А. Шишовою, Х. Туманса, В.В. Ставнюка. Окремо питання історії держави і права Стародавніх Афін досліджувало багато вчених-юристів, а саме: В.М. Катрич, О.О. Шевченко, С.Л. Утченко, Б.С. Громаков, І.Є. Суриков, М.С. Корзун та ін. Наукові надбання згаданих учених у контексті дослідження окремих питань державно-правового розвитку Стародавніх Афін заслуговують на увагу. Разом із тим проблема глибшого аналізу окремих аспектів функціонування афінської демократії, до якої слід віднести і спеціальну процедуру «докимасії», залишається поза належною увагою науковців.

Викладення основного матеріалу

Державний апарат Афінської республіки у V-IV ст. до н.е. формувався шляхом виборів, що відбувались щороку на основі відкритого голосування на Народних зборах (еклесії) або за жеребом. Вперше вибори за жеребом було введено за часів Клісфена в Афінах для обрання найвищих посадових осіб – архонтів. Після Клісфена заміщення публічних посад за допомогою жереба певний час не застосовувалося і знову було введено тільки при архонті Телесині (487-486 рр.). Починаючи з часів Перікла, в Афінах більшість державних посад заміщувалась саме за допомогою жереба. Жеребкуванням, в уявленні афінян, можна було домогтися істинної рівності громадян, адже навіть за умови відкритого голосування, вплив на чиюсь думку

шляхом підкупу чи погроз і забезпечення перемоги багатим та впливовим людям залишався можливим.

Вибори чиновників за жеребом відбувались у храмі Тезея під головуванням фесмофетів. Для цього ставили дві урни, в одній з яких були імена кандидатів, які претендували на певну посаду, написані на табличках, а в іншій відповідна кількість білих і чорних квасолин. Архонт витягав одночасно табличку і квасолину. Якщо квасоля була білою, кандидат вважався обраним [7, с. 110]. Таким чином, кожен повноправний громадянин Афін мав право балотуватися на певну посаду, від нього не вимагалися особливі здібності і спеціальні знання, проте саме по собі обрання за жеребом не означало подальшого обов'язкового зайняття посади – всі кандидати мали пройти спеціальну перевірку – докимасію.

Процедура докимасії в Стародавніх Афінах полягала в перевірці наявності або відсутності підстав для зайняття посад: повних громадянських прав, виконання обов'язків військової служби, сплати податків, прояву поваги до предків і богів та деяких інших. Докимасія була також і надійним засобом, яким могли користатись пануючі кола для недопущення небажаного для них кандидата до посади.

Суть процедури докимасії зводилась до того, що особі, яка її проходила, задавали певні питання, метою яких було встановити, чи задовольняє кандидат умовам, необхідним для заняття даної посади (вік, ценз, наявність або відсутність заборгованості на користь держави тощо), а також питання, спрямовані на те, щоб виявити громадську і політичну позицію кандидата. Якщо він відповідав на них незадовільно або в разі наявності свідчень, що викликали сумніви щодо його права на зайняття посади, то справа передавалася до суду, який остаточно і вирішував питання про допущення кандидата до посади.

Як зазначають дослідники, питання, що ставились кандидату на посаду, аж ніяк не стосувались наявності чи відсутності у нього особистих здібностей до заняття посади; в демократичному місті, яким були

Афіни, наявність таких здібностей передбачалася у кожного громадянина [1, с. 425]. Це легко пояснити через досвід і знання, які більшість афінських громадян легко набували завдяки публічності державного життя. Пересічний афінський громадянин постійно залучався до участі в державному житті полісу. Так, він брав участь у зборах дему та зборах філи, де розглядалися фінансові питання про збір грошей і розподіл витрат, приймалися постанови, обирались судді і посадовці. Три рази на місяць регулярно він повинен бути присутнім на народних зборах і голосувати за вирішення ключових питань внутрішньої і зовнішньої політики. Обов'язок громадянина не обмежувався суто голосуванням. Коли наступала його черга, йому доводилося бути посадовцем у своєму демі або у своїй філі. У середньому через два роки на третій він обирався до Гелієї геліастом, тобто суддею, і він проводив весь цей рік у судах, вирішуючи справи. Не було жодного громадянина, який би не обирався принаймні двічі за своє життя до участі в Раді 500, готуючи всі постанови народних зборів, вирішуючи нагальні справи життя полісу. Нарешті, він міг бути державним посадовцем, архонтом, стратегом чи будь-яким іншим, якщо на нього випадав жереб або вибір. Люди все своє життя проводили в самоврядуванні. Як видно, досвід участі в політичному житті полісу в афінських громадян був визначний, саме тому в процесі докимасії наявність цього досвіду і не перевіряли.

Тільки при призначенні на посади, що вимагали особливого професійного досвіду і якостей, наприклад, на військові посади, питання, що пропонувалися під час докимасії, ймовірно, стосувалися і особливих професійних якостей кандидата для гідного несення служби на займаній посаді.

Відтак, звичайною метою випробування було лише встановити, чи наявні у кандидата необхідні для заняття місця громадянські якості, тобто чи походить він від батьків-громадян, чи дотримується він відомих державних культів (шанування Зевса і Аполлона), чи брав він участь у походах, чи користується він усіма гро-

мадянськими правами стану (чи не була накладена атимія), чи досяг він законного 30-річного або іншого віку для зайняття посади тощо.

У процесі докимасії, в першу чергу, перевірялась наявність афінського громадянства. Громадянином Афін після закону Перікла 451-450 рр. до н.е. могла вважатись тільки особа чоловічої статі, обидва батьки якої були афінськими громадянами. Жінки, хоч і народжені від повноправних громадян Афін, статусу громадян не набували.

Крім громадянства за народженням, хоч і у виключних випадках, проте існувала процедура надання афінського громадянства. В Афінах досить обачливо відносились до надання громадянства іноземцям, і цьому приділялась значно більша увага, ніж, наприклад, у Римі. Незважаючи на те, що за загальним правилом іноземці не могли набувати громадянства, історія знає такі виключні випадки, коли громадянство надавалось чужинцям, проте це мало місце в рідкісних випадках, наприклад, за особливі заслуги перед державою.

Процедура надання громадянства передбачала розгляд цього питання на двох послідовних народних зборах. На останніх народних зборах відбувалось голосування з цього питання, при чому таємне. Надання громадянства мало бути схвалене не менше 6000 голосами. Проте, навіть у цьому випадку, це рішення, як взагалі і всі закони, прийняті народними зборами, могло бути опротестоване протягом одного року [1, с. 387].

Набути таким чином громадянство відрізнялось за обсягом прав від громадянських прав, отриманих за народженням від афінських громадян та містило певні обмеження. Так, за твердженням В.П. Бузескула, особа, яка отримала право громадянства, наприклад, не могла бути обрана на посаду архонтів; тільки його сини, якщо вони були народжені від законного шлюбу з афінянкою, набували всіх прав афінського громадянина [2, с. 231].

У процесі докимасії перевірявці підлягав і віковий ценз кандидатів на посади. За загальним правилом в Афінах до участі на

народних зборах допускались громадяни-чоловіки, які досягли 20-річного віку, пройшли обов'язкове військово-навчання з 18 до 20 років та були занесені до списків громадян. Проте для зайняття управлінських посад встановлювались більш високі вікові цензи, що і підлягало перевірці в процесі докимасії.

Для зайняття більшості посад необхідною умовою було досягнення 30 років, але існували винятки з цього правила. Так, державних суддів-діететів, яких можна віднести до третейських суддів, обирали щорічно за жеребом серед громадян, які досягли 60 років, тобто з громадян, що належали до старшого призовного віку [3, с. 112]. Очевидно, що такий високий віковий ценз був пов'язаний з тим, що така особа мала мати життєвий досвід для вирішення судових суперечок. Від обов'язків діететів не можна було відмовитися під страхом накладення атимії (позбавлення громадянських прав). Винятки допускалися тільки для осіб, зайнятих у цей рік на іншій громадській посаді або для осіб, які знаходились за межами країни. Діетети розглядали значну масу цивільних справ, що стосувались порушення прав і обов'язків, і порівняно незначні кримінальні справи.

Досягнення 40 років було обов'язковою умовою для зайняття посади стратегів в Афінах, які виконували функції воєначальників, але разом з тим набули ролі найважливіших посадових осіб держави, завдяки можливості впливати на законодавство і права займати посаду кілька разів поспіль (наприклад, Перікл був стратегом 15 років поспіль, Фокіон – 45 разів протягом життя).

У часи Перікла і утвердження афінської демократії, фактично всі афінські громадяни отримали можливість займати вищі посади. Майновий ценз не враховувався. Виняток становили посади еллінотаміїв – скарбників Афінської держави, збирачі податків в Афінському морському союзі [4, с. 86], функції яких полягали в збиранні грошових внесків з союзників і в управлінні загальною союзною скарбницею. Для заняття цієї посади був потрібний ценз, оскільки скарбники повинні були відпові-

дати своїм майном за ввірену їм скарбницю [5, с. 243].

Відсутність заборгованості становило важливу частину докимасії. Найвність заборгованості перед державою було перешкодою для зайняття всіх державних посад. Заборгованість могла мати місце в разі несплати боргу, невиклати судових мит і штрафів, які накладались у якості покарання за вчинений проступок, несплати добровільних державних внесків та особливих податків тощо.

Перешкодою до зайняття посад, яка перевірялась у ході докимасії, було і не схвалення звіту про діяльність на колишній посаді. Усі посадові особи після закінчення терміну служби повинні були подавати звіт про свою діяльність і, головним чином, звіт грошовий. Грошові звіти перевіряла колегія 10 логістів і допомагала їм колегія синегорів, з інших питань звіт приймала колегія евфінів. Кожен громадянин міг порушити обвинувачення проти посадових осіб, вказати на їх зловживання. Слідом за логістами звіт перевірявся судом, за яким залишалося в цій справі останнє слово. До затвердження звіту громадянин, який займав посаду, не міг бути обраний на іншу посаду, не міг також виїхати за межі держави і не мав права розпоряджатися своїм майном.

Ще одною сферою, яка підлягала перевірці було виявлення поваги до культу богів і до своїх предків. Так, у ході перевірки кандидатом ставили питання, чи шанують вони Зевса і Аполлона, чи знають, де поховані їхні предки тощо.

Деякі особливості проходження перевірки встановлювались для зайняття найвищих посад в Афінах, наприклад архонтів. Докимасія архонтів після реформ Клісфена, коли на посади архонтів стали обирати не шляхом виборів, а за жеребом, проводилась, у першу чергу, для того, аби не допустити до цієї посади випадкових, корисливих і неосвічених людей. Архонти проходили докимасію перед Радою 500 і перед судом Гелієї, інші посадові особи – тільки перед судом Гелієї. Щодо архонтів застосовувалося подвійна перевірка в тому разі, якщо кандидат на посаду архонта

відповідав незадовільно на поставлені питання або якщо хтось з громадян подавав відомості, що викликали сумнів щодо його права на зайняття посади. У такому разі справа передавалася до суду, який остаточно вирішував питання про допущення кандидата до можливості зайняття посади архонта.

Кандидат в архонти мав довести наявність афінського громадянства в обох своїх батьків, відсутність фізичних вад і пороків, благочестя по відношенню до предків, проходження військової служби і повну сплату податків. Після цієї перевірки, архонт приносив клятву виконувати свої обов'язки належним чином і давав обіцянку побудувати золоту статую богам в натуральну величину, якщо буде брати хабарі [6, с. 35].

Для зайняття посади члена Гелієї – геліаста необхідним було досягнення 30 років, встановлення, що кандидат не перебуває державним боржником і не позбавлений громадянської честі, тобто не засуджений до атимії, позбавлення громадянських прав [3, с. 96]. Якщо до складу Гелієї обиралася особа, яка не мала на те права, то її, в разі доведення обвинувачення, засуджували до нового покарання або штрафу. В останньому випадку винний утримувався у в'язниці аж до повної сплати початкового боргу і накладеного штрафу.

Особливі вимоги встановлювались і для заняття посади стратега. Військове командування, пов'язане з управлінням на флоті і, неминуче, з дипломатією, вимагало особливих фахових здібностей, і чим складнішою ставала зовнішня політика Афінської держави, тим більше тут потрібні були фахівці. Стратегам надавалися також важливі фінансові повноваження: їм доводилося завідувати військовим бюджетом. Тому стратегія залишилася виборною посадою і набула вагомого значення. Не дивно, що для зайняття посади стратегів встановлювались вищі вимоги, ніж для інших управлінських посад. Відтак, крім більш високого вікового цензу в 40 років, звичайної кваліфікації, яка пред'являлась до всіх афінських магістратів, стратег повинен був мати власність в Аттиці, перебу-

вати в законному шлюбі та мати законних синів у віці не молодше 10 років. Особливі умови виборів стратегів відкритим голосуванням забезпечували збереження цієї посади в руках представників панівної верхівки. Вибори проводилися відкритим голосуванням. Стратеги виконували свої обов'язки безоплатно, хоча більшість посад в Афінах були платними.

Докимасія завершувалась голосуванням: відкритим у Раді 500 і закритим у Гелієї. Таким чином, усі посадові особи підлягали ніби затвердженню на посаді цими колегіальними органами. У разі виявлення в ході перевірки обставин, які не дозволяли зайняти ту чи іншу посаду, кандидати не могли бути допущені до виконання державної служби на обрані посади та позбавлялись такого права.

Підводячи підсумок, докимасію можна визначити як особливу перевірку, якій підлягали особи, обрані на посади в Афінах як за жеребом, так і шляхом відкритого голосування, з метою встановлення наявності чи відсутності підстав для зайняття тої чи іншої посади, зокрема, громадянських прав, вікового цензу, виконання військових обов'язків, відсутності боргів, шанування богів і предків, професійних здібностей (для деяких посад). Така перевірка була зумовлена процедурою обрання на більшість державних посад в Афінах, які заміщувались шляхом жеребкування і вимагала перевірки наявності громадянських якостей для зайняття посад.

Література

1. Реальный словарь классических древностей по Любкеру. Под редакцией членов Общества классической филологии и педагогики Ф. Гельбке, Л. Георгиевского, Ф. Зелинского, В. Канского, М. Куторги и П. Никитина. – СПб., 1885. – 1550 с.
2. Бузескул В. П. История афинской демократии / Вступ. ст. Э. Д. Фролова; науч. редакция текста Э. Д. Фролова, М. М. Холода. – СПб.: ИЦ «Гуманитарная Академия», 2003. – 480 с.
3. Чельцов-Бебутов М.А. Курс уголовно-процессуального права. Очерки по истории суда и процесса в рабовладельчес-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню одного з інститутів афінської демократії – «докимасії», спеціальної перевірки перед зайняттям адміністративних і судових посад. Розглядаються особливості проведення такої перевірки, що полягала в з'ясуванні наявності або відсутності спеціальних підстав для зайняття посад. Послідовно досліджуються кожна з вимог, що пред'являлись до кандидатів на заміщення адміністративної чи судової посади, а саме: наявність повних громадянських прав, виконання обов'язків військової служби, сплати податків, прояву поваги до предків і богів та наявність професійних якостей для зайняття окремих посад у військовій та фінансовій сфері. Акцентується увага на тому, що невідповідність встановленим вимогам при проходженні перевірки докимасії мала наслідком незатвердження особи на відповідну посаду.

Ключові слова: «докимасія», «афінська демократія», «державний лад Афін», «афінське громадянство», «цензові вимоги», «Гелієя», «колегія архонтів в Афінах», «колегія стратегів в Афінах».

Levchuk Mariia

(Candidate of law, Associate Professor, of History Department rights and states of Taras Shevchenko National University of Kyiv)

The article is devoted to the study of one of the institutes of Athenian democracy – «dokimassiya», a special examination, which was held choosing by lot or elections candidate before the occupation of administrative and judicial posts. The peculiarities of carrying out such an examination were considered, which was to find out whether or not there were grounds for taking office: full civil rights, reaching a certain age, fulfilling duties of military service, paying taxes and, in some cases, property qualifications for occupation of certain positions, as well a manifestation of respect for ancestors and gods, etc.

It is noted that the purpose of this procedure was to establish whether the candidate satisfied the conditions necessary for the occupation of this position. The peculiarities of the verification during the documentation of each of the requirements were analyzed and it was established that for the occupation of most administrative and judicial positions in Athens, the following requirements, which were to be clarified, were established: male gender; presence of the Athenian citizenship: the origin of the person from the parents – the full-fledged Athenian citizens was ascertained or the legal capacity of citizens was checked if their citizenship was granted by the state for special merits; reaching the age of 30 years, and for some posts even 60 years of age; absence of debt to the state in case of non-payment of debt, non-payment of court fees and fines, non-payment of voluntary state fees and special taxes; for former officials, the obligatory condition was the approval by the court of a cash statement of their activities in the former post; compulsory military service. The candidate's compliance with these requirements was a prerequisite for taking an administrative or judicial position.

Key words: «dokimassiya», «Athenian democracy», «Athens state system», «Athenian citizenship», «qualification requirements», «Helieya», «College of Archons in Athens», «College of Strategists in Athens».

ких, феодальних и буржуазных государствах. – СПб., 1995. – 846 с.

4. Строгеецкий В. М. Полис и империя в классической Греции: Учебное пособие. – Н. Новгород: НГПИ им. М. Горького, 1991. – 244 с.

5. Сергеев В.С. История Древней Греции / В.С. Сергеев. – М., 1963. – 524 с.

6. Буйчик А. Г., Зайнагабдинова Э. Ч., Сорокина Е. В. История социума и демократии. В 2 кн. Книга 1: Древний мир, Средневековье и эпоха Возрождения / А. Г. Буйчик, Э. Ч. Зайнагабдинова, Е. В. Сорокина., – СПб., 2015. – 140 с.

7. Древняя Греция. Книга для чтения / Под ред. С.Л. Утченко и Д.П. Каллистова. – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1954. – 232 с.